Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

DOI: 10.33766/2524-0323.92.258-272

УДК 347. 91/95(477)

Л. М. Загоруй,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: mila.zh61@ukt.net

<https://orcid.org/0000-0002-7374-4137>

І. С. Загоруй,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: iszagor@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-7043-1645>

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ «РОЗУМНІСТЬ СТРОКІВ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ СУДОМ»

У статті розглянуті теоретичні та практичні питання механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом». Авторами обстоюється теза про те, що з набуттям вимоги «розумність строків» статусу принципу (основної засади), актуальним стає питання щодо його забезпечення. Основою механізму забезпечення вказаного принципу є усталена інституційна підсистема, а нормативно-правова має тільки базовий характер і потребує подальшого удосконалення в напрямку закріплення засобів захисту, спрямованих на прискорення процесу та/ або визначення компенсації.

Для ефективного механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» потрібен збалансований підхід усіх учасників процесуальних правовідносин, який може ґрунтуватися на підвищенні їхньої правосвідомості.

Ключові слова: розумний строк, Європейський суд із прав людини, механізм забезпечення, принцип, правосвідомість, цивільний процес.

Постановка проблеми. З набуттям вимоги «розумність строків» статусу принципу (основної засади), актуальним стає питання щодо його забезпечення. Гарантування особі права на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ неможливо без діючого механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» у цивільному судочинстві. З таких позицій зазначене питання ще не розглядалося та й з практичної точки зору

воно вимагає уваги, оскільки складає одну із фундаментальних вимог верховенства права та є частиною стратегії розвитку судової системи.

Принцип «розумність строків розгляду справи судом» покликаний забезпечити таку суттєву ознаку цивільного процесу, як: доступність, швидкість, що опосередковано впливає на досягнення економічності процесу. Необґрунтоване порушення розумних строків є шкідливою практикою з певних міркувань. Насамперед, відбувається фінансовий тиск на бюджет країни, оскільки ЄСПЛ призначає за рахунок держави виплати заявникам, права яких на справедливий суд були порушені (у 2019 році Україною сплачено 44 664 232, 6 грн. [1]). Тому недотримання розумних строків залишається проблемою цивільного судочинства, а удосконалення механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо розумних строків у цивільному процесі тією чи іншою мірою проаналізовано у працях С. В. Шевчука, Н. Ю. Сакари, В. О. Лагути, С. О. Заїки, Д. Д. Луспенника, А. О. Волинець, В. В. Буги, А. А. Богомолова, О. В. Рожкова, В. О. Гончаренко, В. І. Кочетова, П. Д. Гуйвана, Д. М. Супрун та інших.

Зазначені дослідження присвячені загальним характеристикам правової природи «розумного строку», критеріям його визначення, розгляду в контексті елемента права на справедливий судовий розгляд, темпоральним аспектам справедливості судового розгляду, причинам порушення розумних строків тощо. Незважаючи на отримані наукові здобутки, потребує осмислення питання про механізм забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом». Його основу становить нормативно-правова та інституційна підсистеми.

Формулювання цілей. На підставі наукових досліджень та цивільного процесуального законодавства метою статті є аналіз питання про механізм забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» у цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу. Своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ неможливий без діючого механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» у цивільному судочинстві. З практичної точки зору питання вимагає уваги, оскільки складає одну із фундаментальних вимог верховенства права (за Томом Бінгемом, *влада має здійснюватися у правомірний, справедливий та розумний спосіб* – тут і далі курсив наш – Л. З. та І. З.).

На підставі аналізу юридичної літератури зазначимо, що науковцями юридична конструкція «механізм забезпечення» застосовується в кількох аспектах, якот, механізм забезпечення прав. Його основу становлять правові принципи, норми (правові гарантії), умови і вимоги діяльності органів державної влади, їх посадових та службових осіб, які в сукупності забезпечують дотримання, реалізацію і захист прав та свобод громадян [2]. Також як механізм забезпечення принципу. У цьому випадку основою є нормативно-правова та інституційна підсистеми [3, с. 116]. Проаналізуємо саме механізм забезпечення принципу, тобто принципу «розумність строків розгляду справи судом» у цивільному процесі.

Нормативно-правове підґрунтя механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» – це певна сукупність нормативно-правових

актів. Основу становить Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), де закріплено, що кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків «... має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку ...» (п. 1 ст. 6) [4]. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (у ч. 3 ст. 9 використовується термін «розумний строк», а в ч. 4 ст. 9 застосовано термін «невідкладно») [5]. Американська конвенція про права людини або Пакт Сан-Хосе – це стаття 8, у якій розумний строк розглядається як складова права на справедливий суд [6].

На національному рівні, де визначаються конституційні засади судочинства, «розумні строки розгляду справи судом» (п. 7 ст. 129 Конституції України) є однією з-поміж інших засад судочинства в Україні [7].

Після ратифікації Верховною Радою України в липні 1997 року Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод вимоги про розумний строк поступово були імplementовані в Цивільний процесуальний кодекс України 2004 року (далі – ЦПК). По-перше, у змісті правила застосування норм права інших держав (ч. 4 ст. 9). По-друге, як загальне правило щодо строків розгляду справ (ч. 1 ст. 157). По-третє, в апеляційному провадженні призначення справи до розгляду повинно бути в розумний строк, але не пізніше п'ятнадцяти днів після закінчення дій підготовки справи до розгляду (ч. 2 ст. 302 ЦПК). Наведені норми були спрямовані лише на дії суду (судді), тобто це службові строки. Проте тільки в новій редакції ЦПК від 15. 12. 2017 року категорія «розумний строк» отримала статус основної засади цивільного судочинства (принципу) – це «розумність строків розгляду справи судом» (п.10 ч.3 ст. 3 ЦПК). На підставі цього принцип набув загальнопроцесуального характеру (обов'язковість у стадіях і провадженнях), а також для всіх учасників процесу, тобто став визначальним як до службових, так і до процесуальних строків. Службові строки – це для суду (судді), а процесуальні строки встановлюються для вчинення процесуальних дій учасниками процесу, крім суду. Принцип також містить політичний зміст, виражаючи у такій формі ідеї держави у сфері здійснення судівництва, з урахуванням міжнародних зобов'язань, а його забезпечення має бути одним з основоположних завдань держави. Через особливе значення вказаний принцип підлягає дотриманню при розгляді кожної справи, оскільки гарантує виконання завдань цивільного судочинства. Отже, як принцип цивільного процесу, розумний строк став різновидом процесуальних гарантій, які є складовою механізму правового регулювання при здійсненні цивільного судочинства. Таким чином, є всі підстави вважати відступ від даного принципу істотним порушенням закону.

Принцип «розумність строків розгляду справи судом» знаходить безпосередній прояв у нормах ЦПК. Зміст принципу розкрито в ч.1 ст. 121 ЦПК, згідно з якою на суд покладається обов'язок встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій. Строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства – ч.2 ст. 121 ЦПК.

Змістовним кроком на шляху забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» є закріплення ЦПК таких процесуальних інструментів,

як: підготовче провадження, спрощене позовне провадження, наказне провадження, винесення заочного рішення. Цей перелік можна розширити, додавши процесуальні механізми протидії зловживанню процесуальними правами, а саме: повернення або залишення без розгляду скарги, заяви, клопотання у випадку, якщо їх подання містить ознаки зловживання правом (ч.3 ст. 44 ЦПК); застосування інституту забезпечення судових витрат (ч.4 ст. 135 ЦПК); урахування факту зловживання процесуальними правами при розподілі судових витрат (наприклад, затягування розгляду, необґрунтованість заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення) (п.3 ч.3, ч.9 ст. 141 ЦПК); стягнення штрафу (п.2 ч.1 ч.2 ст. 148 ЦПК) тощо. Зловживання процесуальними права, порушення процесуальних обов'язків сприяє недотриманню розумних строків.

Окрім прямої (буквальної) вказівки в ЦПК України щодо розумного строку, він може набувати словосполучення «негайно» (наприклад, «негайне виконання» – ч.3 ст. 146; ч.1 ст. 157; ст. 430, «суд ухвалює рішення негайно» – ч.1 ст. 259, «ухвала набирає законної сили негайно» – ч.1 ст. 261), «невідкладно» – ст. 317, тобто закріплюється опосередковано.

Далі зазначимо, що важливою складовою нормативної основи механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» є Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі – Закон) від 23 лютого 2006 року [8]. Законом передбачено, що виконання рішення ЄСПЛ полягає у вжитті заходів загального характеру (ст. 13), метою яких є забезпечення додержання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене рішенням ЄСПЛ, забезпечення усунення недоліків системного характеру, а також усунення підстави для надходження до нього заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Європейському суді. Зазначений Закон встановлює обов'язкове забезпечення юридичної експертизи законопроектів (п.8 ч.2 ст. 13 Закону). Також Законом передбачені заходи щодо приведення судової практики у відповідність із вимогами Конвенції (п.«б» ч.3 ст. 14 Закону) та пропозиції щодо вжиття заходів загального характеру повинні враховуватися під час підготовки законопроектів (ч.4 ст. 14 Закону). На підставі цього закону у 2009 році був підготовлений законопроект № 3665 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права особи на досудове провадження, розгляд справи судовим органом або виконавче провадження протягом розумного строку» [9]. Законопроектом передбачались пропозиції в порядку адміністративного провадження розглядати позовні заяви щодо порушення права на розумний строк у кримінальному, цивільному, адміністративному та господарському процесі, а також у виконавчому провадженні. Головне науково-експертне управління визнало ідею, закладену в проекті закону, слушною, але запропонований механізм складним, формальним та таким, що потребує концептуальної переробки [10]. У березні 2010 року проект Закону було відкликано. У юридичній літературі висловлена думка про доцільність прийняття спеціального закону, спрямованого на відшкодування шкоди учасникам процесу, заподіяної порушенням процесуальних строків [11, с. 331]. Вважаємо, що дана пропозиція заслуговує на увагу та подальше осмислення, оскільки варто передбачати засоби

захисту права на справедливий судовий розгляд у розумний строк, з урахуванням міжнародного досвіду. Наприклад, в Італії діє Закон Пінто, ухвалений 24 березня 2001 року, яким, у випадку провадження, що здійснюється з порушенням, або протягом шести місяців з дня набрання законної сили остаточним рішенням суду в такій справі, передбачена можливість подання заяви про відшкодування шкоди за порушення розумного строку судового розгляду [12]. Загалом у законі передбачено компенсаторний засіб захисту за непомірне затягування судового розгляду.

Подібні засоби забезпечення розумності процесуальних строків є і в інших країнах, зокрема, у Польщі від 17 червня 2004 року діє Закон «Про скарги на порушення права сторони на розгляд без необґрунтованої затримки судового розгляду» [13, с. 150]. Законом встановлено, по-перше, відповідальність за неналежні затримки при судовому розгляді справи, при виконанні рішень та інших процедур виконання судового рішення, пов'язаних із судовим виконавцем. По-друге, сторона може подати скаргу на те, що розгляд її справи відбувається з порушенням права на розгляд справи без неналежних затримок, що провадження по справі триває довше, ніж це потрібно для з'ясування фактичних та правових питань, які мають бути встановлені для правильного вирішення справи чи виконання рішення суду [13, с. 150-151]. Відповідні закони прийняті в Хорватії, Словацькій Республіці, Португалії та Фінляндії. У 2011 році в Молдові був прийнятий Закон «Про відшкодування державою шкоди, заподіяної порушенням права на судочинство в розумний строк або права на виконання судового рішення в розумний строк» [14, с. 10].

Доцільно урахувати й практику ЄСПЛ, який розробив систему критеріїв «ефективності» засобу правового захисту права на справедливий судовий розгляд у розумний строк, у тому числі й засоби захисту, спрямовані на прискорення процесу та/або визначення компенсації [14, с. 4].

Принцип «розумність строків розгляду справи судом» забезпечує законодавство, що регламентує діяльність судової влади. У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон України) від 2 червня 2016 року передбачено, що кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом (ст. 7). За безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності (п.2 ч.1 ст. 106 Закону України) – це попередження, догана, суворогана, подання про тимчасове (від одного до шести місяців) відсторонення від здійснення правосуддя, подання про переведення судді до суду нижчого рівня, подання про звільнення судді з посади (ч.1 ст. 109 Закону України) [15].

Принцип «розумність строків розгляду справи судом» також забезпечує законодавство, що регламентує діяльність виконавчої служби. Так, відповідно до п.7 ч.1 ст. 2 Закону України «Про виконавче провадження», однією із засад виконавчого провадження є дотримання розумності строків [16].

Продовження порушень щодо дотримання розумних строків у судовій практиці призвели до прийняття постанови Пленуму Вищого Спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» від 17.10.2014 № 11 (далі – Постанова). У Постанові було сформульовано поняття «розумний строк» – це «... строк, що є об'єктивно необхідним для виконання процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень та розгляду і вирішення справи з метою забезпечення своєчасного (без невинуватених зволікань) судового захисту» [17]. Також був розширений перелік критеріїв розумності строків у цивільних справах з урахуванням практики ЄСПЛ, зокрема: правова та фактична складність справи; поведінка заявника, а також інших осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу; поведінка органів державної влади (насамперед суду); характер процесу та його значення для заявника.

Інституційна (або організаційно-правова) складова механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» – це діяльність суб'єктів, що впливає на його дотримання. У першу чергу, це судова система, оскільки саме вона повинна забезпечити справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. Орган законодавчої влади (Верховна Рада України) створює нормативно-правову основу діяльності судової влади, а разом із Президентом України (після консультацій із Вищою радою правосуддя) бере участь у формуванні судової системи (ч.2 ст. 125 Конституції України). В особі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини здійснюється парламентський контроль за додержанням конституційних прав та свобод людини і громадянина.

До структури інституційної складової механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» відносяться такі суб'єкти, як: адвокатура, прокуратура, державна виконавча служба в межах наданих їм повноважень. З метою запобігання зловживання процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків, неналежного виконання професійних обов'язків (що також може приводити до порушення розумних строків) у ЦПК передбачений механізм протидії з боку суду – це постановлення окремої ухвали із подальшим її надсиланням до органу, до повноважень якого належить притягнення таких осіб до дисциплінарної відповідальності (чч. 2, 3, 6 ст. 262 ЦПК). У такий спосіб підвищується відповідальність за професійну діяльність.

Окремо можна виділити роботу Міністерства юстиції, що належить до органів виконавчої влади та підпорядковане Кабінету Міністрів України. Міністерство юстиції, відповідно до покладених на нього завдань, розробляє за дорученням Кабінету Міністрів України та з власної ініціативи проекти законів та інші нормативно-правові акти, що стосуються прав і свобод людини, судострою та судочинства, цивільного і кримінального законодавства, або разом з іншими органами виконавчої влади бере участь у їх підготовці; забезпечує підготовку відповідних документів та представляє інтереси держави в Європейському суді з прав людини під час розгляду справ про порушення прав людини в Україні, направляє спостерігачів у місії з контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина [2].

Таким чином, з огляду на означене, є підстави говорити про те, що механізм забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» містить установлену інституційну основу, а нормативно-правова потребує удосконалення. Вважаємо це обумовлено тим, що питання забезпечення досліджуваного принципу ускладнене через наявність суб'єктивних та об'єктивних обставин, які спричиняють порушення розумних строків. До суб'єктивних обставин належить:

- 1) поведінка учасників справи;
- 2) поведінка судових та інших державних органів, що визначає швидкість розгляду справи.

Для ефективного механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» потрібен збалансований підхід усіх учасників процесуальних правовідносин, який, на нашу думку, може ґрунтуватися на підвищенні рівня правосвідомості, особистій відповідальності (для учасників справи) та відповідальності й професійних якостях суддів. Пошук збалансованого підходу – складне питання, яке потребує комплексних зусиль. По-перше, з боку держави – для удосконалення чинного законодавства, зокрема:

- щодо професійних вимог до осіб, які бажають працювати на посади суддів. Дане питання доцільно розглядати в декількох площинах, зокрема:

а) посилення громадського контролю шляхом активної роботи Громадської ради доброчесності з метою сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання – ч.1 ст. 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [15]. Це нова форма громадського контролю;

б) забезпечення постійного підвищення кваліфікації, вдосконалення організації роботи та стимулювання мотивації до роботи. Останнє можливо через Методичні рекомендації в постановах Пленуму Верховного Суду;

- щодо дисциплінарної, цивільної, кримінальної відповідальності суддів за порушення присяги, за завдану майнову та/або моральну шкоду, за скоєний злочин. Утім, за порушення права на справедливий суд незаконними, винними діями або бездіяльністю суддів повинна відповідати держава в повному обсязі, і науковцями слушно пропонується закріпити це в окремій статті Цивільного кодексу України [18, с. 195].

По-друге, контроль із боку громадянського суспільства у формі громадського контролю за судом. Дане питання викликає науковий інтерес та, як нам убагацьється, не безпідставно. На думку С. В. Прилуцького, громадський контроль у цій сфері може мати дві форми: пряму, яка забезпечується через безпосередню участь представників громадянського суспільства в здійсненні правосуддя (народних засідателів, присяжних), та опосередковану – через відкритість та гласність судочинства, можливість доступу громадян та засобів масової інформації до судової інформації та її об'єктивне висвітлення [19, с. 348-349]. У цілому, згідно з п.20 Рекомендації CM/Rec (2010)12, судді не можуть ефективно здійснювати правосуддя без довіри громадськості, адже вони є частиною суспільства, якому служать [20]. Отже,

довіру громадськості потрібно розглядати як гарантію ефективності роботи судової системи. Головне, щоб громадський контроль не заважав роботі та не перетворювався на різновид тиску на суддів.

По-третє, шляхом підвищення правосвідомості учасників процесуальних правовідносин. Ми звернули увагу на це питання, тому що суб'єктивні обставини, які впливають на порушення розумних строків, можуть бути зі сторони кожного учасника процесуальних правовідносин (*суддів, учасників справи та інших учасників судового процесу*). Наприклад, трапляються необґрунтовані затримки з вини органів судової влади (затримки надіслати справу для перегляду до певного юрисдикційного органу, затримки в пересиланні справи з одного суду до іншого. Так, у справі «Науменко проти України» це зайняло майже півроку) [21]. У чинній редакції ЦПК передбачені перешкоди для недопущення затягування передачі справи з одного суду до іншого шляхом встановлення певних строків (ст. 31).

Порушення судом розумних строків розгляду справи може бути пов'язано з неправомірною поведінкою судді, яка виражається в безпідставному затягуванні або невжитті заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволіканні з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасному наданні суддею копії судового рішення для його внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень тощо. За такі дії суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження (п.2 ч.1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Слушною є думка тих науковців, які вважають, що поведінка судових та інших державних органів, яка призводить до затягування строків, є «... головним критерієм, який має практично вирішальне значення для дослідження питання про порушення прав особи на справедливий суд у контексті тривалості розгляду спору ...» [22, с. 15]. З урахуванням цього доцільно щоб інститут юридичної відповідальності суддів став дієвим, ефективним важелем впливу на професійну діяльність суддів.

Суб'єктивні обставини порушення розумних строків обумовлюються також недобросовісними діями учасників справи (невиконання вимог суду, нез'явлення на судові засідання без поважних причин, зловживання процесуальними правами, несвоєчасне подання доказів тощо) [23, с. 130]. Один із напрямків впливу на суб'єктивні обставини учасників справи – це більш активне застосування суддею заходів, передбачених законодавством України. Так для подолання затягування з боку відповідача суд має право проводити слухання справи за його відсутності (постановляється заочне рішення) (ст. 223 ЦПК).

У цілому, суд має правову можливість впливати на поведінку учасників справи шляхом накладання адміністративного стягнення у вигляді штрафу за прояв неповаги до суду (ст. 185-3 КпАП), накладання штрафу, передбаченого ст. 148 ЦПК, за невиконання процесуальних обов'язків або зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкодження судочинству. Отже, доцільно використовувати вказаний інструментарій більш ефективно.

На нашу думку, одним із можливих шляхів подолання порушень, пов'язаних із суб'єктивними обставинами є системний вплив на правосвідомість учасників

процесуальних правовідносин, шляхом її підвищення через правову освіту та правове виховання. Правова освіта, як справедливо зазначають О. В. Макарова та Ю. І. Крилова, «... має здійснюватися в теоретичному, практичному, профілактичному, інформаційному, науково-просвітницькому та консультативному напрямках» [24, с. 106]. Важливим при цьому є безперервність системи правової освіти, починаючи з дошкільних навчальних закладів з наступним продовженням у загальноосвітніх та інших навчальних закладах.

Основу правосвідомості складають почуття власної гідності, здатність до самозоб'язання і самоврядування, взаємна повага і довіра громадян один до одного, до влади, а влади – до громадян [25]. Загальновідомо, що правосвідомість формується в процесі правової соціалізації, яка діє в суспільстві на декількох рівнях, визначаючи відношення людини і права. На соціальному рівні правова система впливає на індивіда за допомогою демонстрації поваги до права і закону офіційною владою. На особистісному рівні домінує неусвідомлене копіювання базових цінностей права, що дозволяє ідентифікувати себе з певною культурою і суспільством [25]. Це складний процес, який передбачає суттєві, поетапні зусилля як з боку держави, так і кожного громадянина, але якщо йому не приділяти належної уваги, то проблеми будуть залишатися не розв'язаними.

Поряд із суб'єктивними обставинами є об'єктивні, які теж впливають на порушення розумних строків, як-от: наявні вакантні посади судді, перенавантаження окремих суддів. Щодо останньої проблеми є коментар ЄСПЛ, який пов'язаний зі справою Мілазі проти Італії. Так, у п.18 вказаної справи наголошено, що «Конвенція зобов'язує Договірні держави організувати свої правові системи таким чином, щоб суди мали змогу додержувати положень пункту 1 статті 6 Конвенції, включаючи вимогу проведення судового розгляду в межах «розумного строку» [26]. Однак, якщо держава вживає з потрібною оперативністю корекційні заходи для подолання надзвичайних ситуацій, то тимчасові труднощі із забезпеченням цієї вимоги не призводять до відповідальності Договірної держави (наприклад, п.29 рішення у справі Цимермана і Штайнера) [27].

Вважаємо, що один із шляхів розвантаження судів – це популяризація різних способів примирення, зокрема, медіації як досудового способу вирішення спорів, активне використання інституту врегулювання спору за участю судді. Певні зрушення на законодавчому рівні в цьому питанні є, але вони дуже повільні. Так тільки в новій редакції ЦПК від 15.12.2017 року закріплено гл.4. Врегулювання спору за участю судді (ст. 201-205). Щодо медіації розроблено проект Закону України «Про медіацію», який у липні 2020 року прийнято тільки в першому читанні. Міжнародна практика свідчить про ефективність застосування інституту медіації, котрий широко використовується в таких країнах, як: Канада, Австралія, Китай, а також Великобританія, Австрія, Франція та інші держави ЄС [28]. В Україні ще відсутні традиції застосування медіації. У більшості випадків виникнення спірних питань, як правило, спрацьовує стереотип довіри до примусового вирішення справи за допомогою державних органів.

Висновки. Розмірковуючи про механізм забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом», ми виходимо на низку різнопланових проблем, які, на нашу думку, безпосередньо та/або опосередковано впливають на дотримання розумних строків. З огляду на це, слід зауважити, що:

1. Основою механізму забезпечення вказаного принципу є усталена інституційна підсистема, а нормативно-правова має декілька рівнів різної юридичної сили: а) міжнародні акти; б) закони України – Конституція України (ст. 64, ст. 129); ЦПК України; закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»; закон «Про судоустрій і статус суддів», закон «Про виконавче провадження».

З урахуванням стану нормативно-правової основи з питань розумних строків у цивільному судочинстві, вважаємо, що можна говорити про наявність базових нормативно-правових актів. Однак для ефективного функціонування механізму забезпечення принципу «розумність строків розгляду справи судом» цього недостатньо. Автор підтримує пропозицію науковців щодо прийняття спеціального закону, спрямованого на відшкодування шкоди учасникам процесу, заподіяної порушенням процесуальних строків. У законі доцільно передбачити засоби захисту, спрямовані на прискорення процесу та/або визначення компенсації.

2. Декларування принципу «розумність строків розгляду справи судом» у ЦПК України не забезпечує реальності його дотримання.

3. Складність забезпечення дотримання розумних строків у цивільному процесі обумовлена об'єктивними та суб'єктивними чинниками, подолання яких потребує комплексних, збалансованих зусиль на рівні державної політики та підвищення рівня правосвідомості учасників процесуальних правовідносин.

Використані джерела:

1. Новини: Політика. Українські національні новини. Інформаційне агентство. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1852949-ukrayina-za-rik-splatila-za-rishennyami-yesplonad-44-mln-grn>. (дата звернення: 29.11.2020).

2. Бакірова І. О. Державно-правовий механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина на судовий захист та місце органів юстиції України в здійсненні правосуддя. Міністерство юстиції. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_9254. (дата звернення: 29.11.2020).

3. Гришай І. О. Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика: монографія. Київ : «Хай-Тек Прес», 2018. 560 с. URL: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream>. (дата звернення: 29.11.2020).

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (дата звернення: 23.11.2020).

5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Законодавство України. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. (дата звернення: 23.11.2020).

6. Американская конвенция о правах (Пакт Сан-Хосе, Коста-Рика) 1969 года. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2011/02/1969.html>. (дата звернення: 23.11.2020).

7. Конституція України поточна редакція від 01.01.2020. Законодавство України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 24.11.2020).

8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. Законодавство України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>. (дата звернення: 23.11.2020).

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права особи на досудове провадження, розгляд справи судовим органом або виконавче провадження протягом розумного строку: проект Закону України від 28.01.2009 року № 3665. Офіційний веб-портал. Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=34272. (дата звернення: 23.11.2020).

10. Висновок Головного науково-експертного управління від 29.04.2009 на проект Закону від 28.01.2009 № 3665. Офіційний веб-портал. Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=34272. (дата звернення: 23.11.2020).

11. Лагута В. О. Критерії визначення розумних строків. *Форму права*. 2013. № 3. С. 328-332. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_55.pdf. (дата звернення: 25.11.2020).

12. Справа «Бруско проти Італії», заява № 69789/01. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_4306. (дата звернення: 29.11.2020).

13. Васильєв С. В. Порівняльний цивільний процес: підручник. Київ: Алерта, 2015. 352 с. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9642/1/Vasilyev_PCP_2015.pdf. (дата звернення: 29.11.2020).

14. Цувіна Т. А. Захист права на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку: практика Європейського суду з прав людини та досвід зарубіжних країн. *Теорія і практика правознавства*. Вип. 1(5). 2014. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/tipp_2014_1_8.pdf. (дата звернення: 29.11.2020).

15. Про судоустрій і статус судів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>. (дата звернення: 29.11.2020).

16. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>. (дата звернення: 29.11.2020).

17. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення: постанова Пленуму Вищого Спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 № 11. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text>. (дата звернення: 29.11.2020).

18. Сакара Н. Ю. Проблеми доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Харків: Право, 2010. 256 с.

19. Прилуцький С. В. Судова влада і громадянське суспільство: взаємозв'язок, місце та роль у правовій державі. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 342-351.

20. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_a38. (дата звернення: 24.11.2020).

21. Справа «Науменко проти України» (заява N 41984/98). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_353#Text. (дата звернення: 24.11.2020).

22. Гуйван П. Значення темпоральних чинників у практиці Європейського Суду з прав людини. Критерії розумності строку процесу за Європейською Конвенцією та українські правозастосовні реалії (частина 2). *Підприємство, господарство і право*. № 7. 2017. С. 14-19. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/7/4.pdf>. (дата звернення: 24.11.2020).

23. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні. Щорічна доповідь за 2019 рік. Затверджено рішенням Вищої ради правосуддя від 9 квітня 2020 року № 933/0/15-20. URL : https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_z_2019_rik.pdf. (дата звернення: 29.11.2020).

24. Макарова О. В., Крилова Ю. І. Проблеми формування правової культури в українському суспільстві. *Право*. Вип. 30, 2015. С. 104-108. URL : http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/18901/1/Makarova_Krylova.pdf. (дата звернення: 29.11.2020).

25. Правова свідомість як проблема філософії права. URL : <http://library.nlu.edu.ua/>. (дата звернення: 29.11.2020).

26. У справі Мілазі від 25.06.1987 № 890_416. Європейський суд з прав людини. Законодавство України. Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_416#Text. (дата звернення: 29.11.2020).

27. У справі Циммермана і Штайнера від 13.07.1983 № 980_417. Європейський суд з прав людини. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_417#Text. (дата звернення: 29.11.2020).

28. Медіація в державах Європейського Союзу. *Українське право*. URL : https://ukrainepravo.com/international_law/european_union_law/mediatsiya-v-derzhavakh-evropeyskogo-soyuzu/. (дата звернення: 29.11.2020).

References:

1. Novini: Politika. Ukrayinski natsionalni novini. Informatsiyne agentstvo. N. d. N. p. URL : <https://www.unn.com.ua/uk/news/1852949-ukrayina-za-rik-splatila-za-rishennyamiyes-pl-ponad-44-mln-grn>. [in Ukrainian].

2. Bakirova, I. O. Derzhavno-pravoviy mehanizm zabezpechennya konstitutsiynogo prava lyudini i gromadyanina na sudoviy zahist ta mlstse organiv yustitsiyi Ukrayini v zdiysnenni pravosudnya. Ministerstvo yustitsiyi. N. d. N. p. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_9254. [in Ukrainian].

3. Gritsay, I. O. (2018) *Mehanizm zabezpechennya printsipu gendernoyi rovnosti: teoriya ta praktika : monografiya*. Kyiv : «Hay-Tek Pres». URL : <http://er.dduvs.in.ua/bitstream>. [in Ukrainian].

4. Konventsiya pro zahist prav lyudini i osnovopolozhniy svobod vid 04.11.1950 roku. (1950) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukrainian].

5. Mizhnarodniy pakt pro gromadyanski i politichni prava. Zakonodavstvo Ukrayini. *Verhovna Rada Ukrayini – Verkhovna Rada of Ukraine*. N. d. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. [in Ukrainian].

6. Amerikanskaya konventsiya o pravah (Pakt San-Hose, Kosta-Rika) 1969 goda. (1969) N. p. URL : <https://constituanta.blogspot.com/2011/02/1969.html>. [in Ukrainian].

7. Konstitutsiya Ukrayini potochna redaktsiya vId 01.01.2020. (2020) *Zakonodavstvo Ukrayini. Verhovna Rada Ukrayini – Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>. [in Ukrainian].

8. Pro vikonannya rishen ta zastosuvannya praktiki Evropeyskogo sudu z prav lyudini: *Zakon UkraYini vId 23 lyutogo 2006 roku/ (2006) N 3477-IV. Zakonodavstvo UkraYini. Verhovna*

Rada UkraYini - Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>. [in Ukrainian].

9. Pro vnesennya zmin do deyakih zakonodavchih aktiv Ukrayini schodo zahistu prava osobi na dosudove provadzhennya, rozglyad spravi sudovim organom abo vikonavche provadzhennya protyagom rozumnogo stroku: projekt Zakonu Ukrayini vId 28.01.2009 roku N 3665. (2009) Ofitsiyinyi veb-portal. *Verhovna Rada Ukrayini - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=34272. [in Ukrainian].

10. Visnovok Golovного naukovо-ekspertного upravlinnya vid 29.04.2009 na projekt Zakonu vId 28.01.2009. (2009) N 3665. Ofitsiyinyi veb-portal. *Verhovna Rada Ukrayini - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=34272. [in Ukrainian].

11. Laguta V. O. (2013) Kriteriyi viznachennya rozumnih strokiv. Formu prava. # 3. S. 328-332. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_55_pdf. [in Ukrainian].

12. Sprava «Brusko proti Italiyi», zayava N 69789/01. N. d. N. p. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_4306. [in Ukrainian].

13. Vasilev, S. V. (2015) Porivnyalnyi tsivilnyi protses : pidruchnik. Kyiv : Alerta. URL : <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9642/1/Vasilyev>. [in Ukrainian].

14. Tsuvina, T. A. (2014) Zahist prava na spravedliivy sudoviy rozglyad uprodovzh rozumnogo stroku: praktika Evropeyskogo sudu z prav lyudini ta dosvid zarubizhnih krayin. *Teoriya i praktika pravoзнавства - Theory and practice of jurisprudence*, issue 1(5). URL : file:///C:/Users/user/Downloads/tipp_2014_1_8.pdf. [in Ukrainian].

15. Pro sudoustrly i status sudlv: Zakon Ukrayini vid 2 chervnya 2016 roku. 1402-VIII. (2016) Zakonodavstvo Ukrayini. *Verhovna Rada Ukrayini - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>. [in Ukrainian].

16. Pro vikonavche provadzhennya : Zakon Ukrayini vid 2 chervnya 2016 roku 1404-VIII. (2016) Zakonodavstvo Ukrayini. *Verhovna Rada Ukrayini - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>. [in Ukrainian].

17. Pro deyaki pitannya dotrimannya rozumnih stroklv rozglyadu sudami tsivilnih, kriminalnih sprav i sprav pro administrativni pravoporushennya : postanova Plenumu Vischogo Spetsializovanogo sudu Ukrayini z rozglyadu tsivilnih i kriminalnih sprav vid 17.10.2014 N 11. Zakonodavstvo Ukrayini. *Verhovna Rada Ukrayini - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text>. [in Ukrainian].

18. Sakara, N. Yu. (2010) Problemi dostupnosti pravosuddya u tsivilnih spravah : *monografiya*. Harkiv : Pravo. [in Ukrainian].

19. Prilutskiy, S. V. (2010) Sudova vlada i gromadyanske suspilstvo: vzaEmozv'yazok, mistse ta rol u pravoviy derzhavi. *Pravova derzhava - Constitutional state*, issue 21, 342-351. [in Ukrainian].

20. Rekomendatsiya CM/Rec (2010) 12 Komitetu ministriv Radi Evropi derzhavam-chlenam schodo suddiv: nezalezhnist, efektyvnist ta obov'yazki vid 17 listopada 2010 roku. (2010) N. p. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_a38. [in Ukrainian].

21. Sprava «Naumenko proti Ukrayini» (zayava N 41984/98). N. d. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_353#Text. [in Ukrainian].

22. Guyvan, P. (2017) Znachennya temporalnih chinnikiv u praktitsi Evropeyskogo Sudu z prav lyudini. Kriteriyi rozumnosti stroku protsesu za Evropeyskoyu KonventsiiYu ta ukrayinski pravozastosovni realiyi (chastina 2). *PidpriEmstvo, gospodarstvo i pravo - Enterprise, economy and law*, 7, 14-19. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/7/4.pdf>. [in Ukrainian].

23. Pro stan zabezpechennya nezalezhnosti suddiv v Ukrayini. Schorichna dopovid za 2019 rik. Zatverdzheno rishennyam Vischoyi radi pravosuddya vid 9 kvitnya 2020 roku N 933/0/15-20. (2020) N. p. URL : https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2019_rik.pdf. [in Ukrainian].

24. Makarova, O. V., Krilova, Yu.I. . (2015) Problemi formuvannya pravovoyi kulturi v ukrayinskomu suspilstvi. *Pravo – Law, issue 30, 104-108*. URL : http://enquir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/18901/1/Makarova_Krylova.pdf. [in Ukrainian].

25. Pravova svidomist yak problema filosofiyi prava. N. d. N. p. URL : <http://library.nlu.edu.ua/>. [in Ukrainian].

26. U spravi Milazi vid 25.06.1987 # 890_416. Evropeyskiy sud z prav lyudini. Zakonodavstvo Ukrayini. *Verhovna Rada Ukrayini – Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_416#Text. [in Ukrainian].

27. U spravi Tsimermana i Shtaynera vid 13.07.1983 # 980_417. Evropeyskiy sud z prav lyudini. Zakonodavstvo Ukrayini. *Verhovna Rada Ukrayini – Verkhovna Rada of Ukraine*. (1983) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_417#Text. [in Ukrainian].

28. Mediatsiya v derzhavah Evropeyskogo Soyuzu. *Ukrayinske pravo – Ukrainian Law*. N. p. URL : https://ukrainepravo.com/international_law/european_union_law/mediatsiya-v-derzhavakh-evropeyskogo-soyuzu/. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.11.2020

Загоруй Л. Н.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры государственно-правовых дисциплин
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

Загоруй И. С.,

кандидат исторических наук, доцент,
доцент кафедры государственно-правовых дисциплин
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРИНЦИПА «РАЗУМНОСТЬ СРОКОВ РАССМОТРЕНИЯ ДЕЛА СУДОМ»

В статье рассмотрены теоретические и практические вопросы механизма обеспечения принципа «разумность сроков рассмотрения дела судом». Авторами обосновывается тезис о том, что с приобретением требования «разумность сроков» статуса принципа (основного начала), актуальным становится вопрос о его обеспечении. Основой механизма обеспечения указанного принципа есть устоявшаяся институциональная подсистема, а нормативно-правовая иметь только базовый характер и подлежит дальнейшему усовершенствованию в направлении закрепления способов защиты, сосредоточенных на ускорение процесса и/или определение компенсации.

Для эффективного механизма обеспечения принципа «разумность сроков рассмотрения дела судом» необходим сбалансированный подход всех участников процессуальных отношений, который может основываться на повышении их правосознания.

Ключевые слова: разумный срок, Европейский суд по правам человека, механизм обеспечения, принцип, правосознание, гражданский процесс.

Zagoruy L.,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of State Law Disciplines of the Luhansk State University
of Internal Affairs named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

Zagoruy I.,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of State Law Disciplines of the
Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

MECHANISM OF ENSURING THE PRINCIPLE OF "REASONABLENESS OF THE TIME OF HEARING THE CASE BY COURT"

The article considers theoretical and practical issues of the mechanism of ensuring the principle of "reasonableness of the time of hearing the case by court". Considering this problem within these limits, we determine a number of diverse problems which, in our opinion, directly and / or indirectly affect the observance of reasonable deadlines. The authors argue that with the acquisition of the requirement of "reasonable time" of the status of the principle (basic principle), the issue of its ensuring becomes relevant. From this point of view, it should be noted that the basis of the mechanism of ensuring this principle is an established institutional subsystem, and the normative - legal one has several levels of different legal force:

a) international acts;

б) laws of Ukraine - the Constitution of Ukraine (Article 64, Article 129); Civil Procedural Code of Ukraine; the law "On the Implementation of Decisions and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights"; the law "On the Judiciary and the Status of Judges", the law "On Enforcement Proceedings".

Taking into account the condition of the normative-legal basis for the reasonable time in civil proceedings, we believe that we can speak about the existence of basic normative-legal acts. However, this is not enough for the effective functioning of the mechanism of ensuring the principle of "reasonableness of the time of hearing the case by court". The author supports the scholars' proposal to adopt a special law aimed at restitution to the participants of the process caused by the violation of procedural deadlines. The law should provide for the means of defense aimed at speeding up the process and / or determining compensation.

The difficulty of adhering to reasonable deadlines in civil proceedings is conditioned by objective and subjective factors overcoming of which requires a comprehensive, balanced effort at the level of the public policy and increasing the level of legal awareness of participants of procedural legal relations.

Keywords: reasonable time, the European Court of Human Rights, mechanism of ensuring, principle, legal awareness, civil procedure.